

Hegedűs Géza

P. HOWARD, AKIT REJTŐ JENŐNEK HÍVTAK

harmincas években alighanem az ő regényei keltek el a legtöbb példányban nálunk. Nevét olvasói „péhorvárd”-nak mondták, tudván, hogy ez írói álnév. Budapesten számosan hallották azt is, hogy

az Andrássy úti Japán kávéházban üldögél délőttönként: télen odabent egy sarokasztalnál, nyáron a terasz végén. Előtte papírköteg, írja regényeit. Az Andrássy út szemközti oldalán volt a NOVA kiadó, amely félpengős, pengős és kétpengős áron főleg papírkötéses ponyvaregényeket, bűnügyi légiós, híg szerelmi, olykor keményebb pornográf vagy rémségekkel teljes történeteket árult a társadalom minden rétege számára. A NOVA-könyveket óriási példányszámokban vásárolták az olvasók félműveltjei is, a humor iránt érzékeny középosztálybeliek is, meg az esztétikailag művelt és kifinomult felső szellemi körök is. És ebben a ponyvaáradatban a legnépszerűbb, a NOVA tulajdonosának, Müller úrnak a legnagyobb üzlet Péhorvárd, azaz Rejtő Jenő volt. A hazai irodalom sajátos tehetségű, egyéni humorú íróját tisztelték vagy ócsárolták benne. A sznobok egy része aljairodalomnak nevezte könyveit, de érdeklődve olvasták. A sznobok másik része élő klasszikusnak magasztalta, sokan keménybe kötve sorakoztatták műveit. De akár ócsárolták, akár magasztalták, akár nem tartották illőnek beszélni róla – olvasták, nevettek abszurd helyzetein, ismételték szójátékait. Persze túlzás volt az ócsárlás is, a dicsőítés is. Rejtő igen jó humorista volt, a kabarék is szívesen játszották egyfelvonásos bohózatait, két sikeres operett-szövegkönyvet is írt. Salamon Béla, a kitűnő komikus színész kedvtelve játszotta szerepeit, Karinthy Frigyes is, Heltai Jenő is nemcsak elismerte már első, ifjúkori kísérleteinek irodalmi értékét, de segítettek is a kezdetől fogva bohém hírű humorista érvényesülését. Ők is, más szakértők is úgy vélték, éppen Karinthy és Heltai után a következő továbblépés a ma-

gyar humor történetében. A hivatásos kritika és irodalomtörténet azonban egyszerűen hallgatott felőle, rangon alulinak tartották foglalkozni a gyanúsán óriási sikerű, túl könnyed hangúnak vélt írómesteremberrel.

Azután jött a háború, Rejtőt is behívták, és mint-hogy végzetére a magyar nép akkor öt egész egytized százalékra becsült részéhez – a zsidónak nevezethez – tartozott, tehát nem fegyveres katona, hanem átos-csákányos munkaszolgálatos. Ez még a bibliai szóval holocaustnak mondott tömegirtás előtt volt, de a hőmezőkön olykor mínusz 40 fokos hideg volt. A lelkileg elgyötört, testileg leromlott humorista 1943. január elsején – a voronyezsi égszakadás előtt tizenkét nappal –, egy Levdokovo nevű faluban megfagyott.

Könyveit akkoriban persze nem adták ki, Müller úr vállalatát és üzletét is elvették. A háború utáni évek hivatalos ízlésrontásában nemhogy Howardot, de még Jókait is polgári szemének mondták, Madáchot *Az ember tragédiájá*-val együtt egy időre kirekesztették az irodalomból és a színházi életből. Rejtő Jenő könyveit titokban nagy pénzekért adták kézről kézre. Amikor azután 1956-ban a Magvető Kiadó újra kiadta *A láthatatlan légiót*, talán legmulatságosabb regényét, az egész zugkereskedelem felháborodott, szidalmazták is, rágalmazták is a kiadó munkatársait, hiszen ettől kezdve megint lehetett könyvesboltokban olcsón Péhorvárdot vásárolni. Az ötvenes évek végén és a hatvanas években tehát sor kerülhetett az életmű egészének – még a hátrahagyott műveknek is – kiadására, a kritika felismerhette a jelentékeny humoristát, az irodalomtörténetek és lexikonok a harminchét éves korában elpusztult író megfélelő és megillető helyére sorolhatták magyar irodalmunkban. Most, ötven évvel halála után jogunk és lehetőségünk van legalább vázlatosan megrajzolni írói arculatát.

Budapesti kispolgári család fia volt, szerény

módú szülei szerették volna, ha kereskedelmi vagy ipari foglalatosságban találja meg tevékenységét és életformáját. De már kamaszkorában kiderült, hogy semmi hajlama a komolynak tartott foglalkozásokhoz. A középiskolában tanárai se tudták, hová is tegyék. Szenvedélyesen és sokat olvasott, meglepően jó nyelvérzéke volt. A gyakorlatibb, reális tantárgyakhoz se érzéke, se kedve nem volt. Matematikából, fizikából, kémiából nagy kegyelemből évről évre csak azért nem bukatták meg, mert magyarból, történelemből, földrajzból többet tudott, mint bárki az osztályból. Már kamaszéveiben igen jól értett és beszélt németül is, franciául is. Idővel, világcsavargása éveiben ráragadt az angol is. A középiskola után pedig a szülők és a baráti családok fejcsóválásai közepette beiratkozott Rákosi Szidi akkoriban igen népszerű színiiskolájába. A hivatásos színészek már ott megállapították, hogy színész ugyan nem lesz belőle, de szerették mindig tréfára hajló jókedvét és mulatságos szójátékait. És ha kísérletként írt egy-egy kabarétréfát, elfogadták, és az igazán színvonalas Teréz körúti Színpad be is mutatta. Itt és akkoriban barátkozott össze a nála húsz évvel idősebb Salamon Bélával, a nagy tekintélyű komikussal, aki írói indulása idején a legfontosabb és leghatékonyabb pártfogója lett. Színészként azonban sehogy se boldogult, statisztának is ügyetlen, kétbalkezes volt. Valójában nem is színész, hanem író akart lenni. Salamon Béla segítette, hogy egy-egy tréfás jelenetét elfogadja a kabaré. Napilapokban is sikerült néhány novelláját elhelyeznie. Sajátos, eleve groteszkre hajló humora már megvolt, de maga úgy érezte, nincs elegendő élményanyaga, amit fejtetőre állíthatna, hogy kiderüljön az élet abszurditása. Idehaza, a húszas években, a Bethlen-féle konszolidáció idején, úgy látszik, nem volt elegendő alkalom a kalandra. Legalábbis ő akkor még nem talált elegendő veszedelmet, hogy szembenevethessen velük. A fasiszmus felé rohanó évtizedben majd elkövetkezett a fokozódó életveszély kora, de neki már meg kellett találnia a társadalmon kívüliség és társadalom alattiság életformáit. Eleve meglévő kalandéhségét hívta az ismeretlen messzeség. Huszonnégy éves korában pénz nélkül nekiindult az élet mélységeit ígérő Nyugatnak. A Nyugat pedig Magyarországról kitekintve mindig Béccsel kezdődött. Rejtő Jenő magánélete már ettől kezdve mindhalálig olyan kalandos volt, és egyes mozzanataiban olyan valószínűtlen, mint később egy Howard-regény valamelyik mellékfigurájáé. Tehát Bécs, onnét Berlin, majd Stockholm, innét Párizs és Marseille, egy kukkantásnyira Észak-Afrika. Volt kikötői rakodómunkás, Berlinben Reinhardt színházában kulisszatologató segédmunkás, hamburgi kávéházakban hamisított illatszereket árusított, Stockholmban heringhalászattal próbálkozott. Párizsban lakbér helyett illegálitásban élő

trónkövetelőnek adta ki magát, és hetekig élt főbérlői bámulatából. Marseille-ben addig inaskodott rakodóhajókon, míg potyautasként át nem hajózott Észak-Afrikába. Az a hír, hogy szolgált az idegenlégióban, nem igaz, de a nemzetközi kalandorokból összeverődött légionistákkal kártyáztott és ivott. Két év alatt számos országból utasították ki, olykor rövid ideig le is csukták. Kalandvágából, személyes tapasztalatokból ismerte meg azokat a társadalmon kívüli életformákat, amelyeket, ha belülről élt is át, mégis kívülről, mint ténfergő idegen, aki minden pillanatban kiléphet, humorosnak, bizarrnak, groteszknek tudott látni. Ezekben a változatos életformákban gyűjtötte össze azokat a helyzeteket és figurákat, amelyekből későbbi regényeinek világát – illetve ennek a világnak karikatúráját – építette fel. Ebből az alvilágból nézve a fentebb élők egész világa: vagy rémálom, vagy mesevilág, vadászterület. Míg odafentről nézve mind, ami a társadalmon kívül rekedteknek napi betevő falat vagy elherdálni való zsákmány, az morálisan bűnnek, jogilag bűncselekménynek tekintendő. De ami odafent bűn, az az íratlan vagánykódexekben virtus. S nem véletlenül kínálkozott ide a vulgáris latinság vágáns és vagabundus szavaiból leszármazott vagány szavunk. Rejtő élményei ezen a vándorúton vagányélmények voltak: a társadalmon kívül – alatta, peremvidéken – élő otthontalanok, csavargók, világvándorok, szerencsevadászok, életforma szerint bűnözők, hivatásos tarhások életérzését ismerte meg. Nem kis részében ezekből az elemekből rekrutálódott a huszadik század sajátos gyarmati szoldoserege: a francia idegenlégió.

A polgári világ kalandvágyóit olykor még vonzotta is, de mindenképpen izgatta az idegenlégió. Ez magyarázza a légiós ponyva műfajának létét és rendkívüli népszerűségét, legalábbis a második világháború kalandjait, amelyek sokkal borzalmasabb élethelyzeteket kínáltak, mint a sivatagi megpróbáltatások. De a vagányélet erkölcsi anarchiája egyben tiltakozássá is eszményesedhetett a kispolgári kicsinyességekkel szemben. A vagányság látszólagos szabadsága romantikus borzongásokat is adhatott, és éppen Rejtőnél egy nevetve szembenézést az érezhetően közeledő szörnyűségek ellen. Ez az egzotikus tiltakozás teszi magyarázhatóvá, hogy a harmincas években a réges-régi francia Villon modern vagánysággá variált költészete miért vált divattá Budapesten.

A Howard-regények rendkívüli népszerűsége ugyanabból az életérzésből táplálkozott, mint amely ugyanebben az időben pesti kortársá anakronizálta Villont és a középkor végi Párizs elképzelt alvilágát. Hasonlóképpen varázsolta Rejtő Jenő az afrikai légiósokat, a távoli kikötők elszánt szerencsevadászait, az egzotikus világ stilizált egzisztenciáit pesti linkségek pesti szójátékokat mondó hőseivé.

Kétévnyi csavargás és élményszerzés elegendő volt. A harmincas évek elején hazajön. Tele van íraskedvvel és témával. De élni és megélni kellett. A kabaré vidámságaiból viszonylag könnyű volt átlépni az operettírásba. A színházak és a zenészek várták és keresték a jó humorú szerzőket, akik használható operettlibrettókat írnak nekik. Rejtő egymás után két könnyen megzenésíthető, egész estét betöltő vidámságot ír. Az első az *Aki mer, az nyer*. Kirobbanó siker: Honthy Hannával és Törzs Jenővel a főszerepekben 130 előadást ér el. A másik az *Úrilány szobát keres*. Ezt Zilahy Irén viszi huzamosan játszott sikerre. Tehát egyelőre pénze is van, amit elkártyázhat. Ez a kártyaszervenvedély végigkíséri rövid életében. Játékos könnyedséggel, arcrándulás nélkül tud nyerni is, veszíteni is. De persze könnyebb veszíteni, mint nyerni. Közben – bár iszákos sohase lett – nem veti meg a szeszes italt se. Természetesen vonzzák a nők, és akinek könnyű pénze van, az vonzza a nőket. Otthonos a társaságokban, kávéházakban, hiszen kellemes, szórakoztató beszélgető. De belülről hajszolják a felgyülemlett regénytémák. Előbb Laverg néven, francia íróként jelentkeznek. Sajátos groteszk humora feltűnik Karinthynek is, Heltai Jenőnek is. Pártolták az új humoristát az újságok és kiadók körében. Ő pedig sokat tanult tőlük. De nemcsak tőlük. Az az abszurd humor, amelynek más-más stílusban Karinthy és Heltai a legfőbb magyar képviselője, a náluk egy emberöltővel idősebb Rákosi Viktorral kezdődik, aki közismert álnévén, Sipuluszként húszkötetnyi képtelennél képtelenebb humoros novellát írt, hatott Karinthyra is, Heltaira is, s utánuk úgyszintén kimutatható hatással volt a Howard-regények bizarrságaira. Rejtő tehát a sajátosan magyar humoros regényírás egyéni értékű folytatója volt.

Neve már kezdett ismertté lenni, de még nem volt Péhovárd. Jött azonban Müller úr, a testet öltött NOVA kiadó. Alig van Magyarországon író, aki a harmincas években már az irodalmi porondon volt, és ne írt volna valamiféle álnévén legalább füzetes ponyvát Müller úrnak. Müller úr zsebből fizetett – azonnal –, kézíratra. Keveset fizetett, és sokat keresett, de nem igényelt remekműveket. A fő, hogy elég érdekes legyen, és az író használjon angol álnévet. Neki a francia, német vagy akár spanyol írói név se volt jó. Még a francia témájú légiósregényekhez is angol szerzőt igényelt. Amikor Rejtő pártfogói javaslatára a NOVÁ-hoz vitte első légiós tárgyú regényét, Müller úr rögtönözte számára a P. Howard nevet. A könyv meg is jelent, még csak izgalmas volt, de a groteszk humor, amely oly jellemző lett írójára, csupán a következő regényben jelent meg, hogy szellemessége, változatossága azután évről évre növekedjék. A *pokol zsoldosai* 1932-ben látott napvilágot. Müller úrnak jó szeme volt, azonnal

felismerte, hogy ezzel a szerzővel érdemes foglalkozni. Viszonylag többet is fizetett, mint a legtöbb ügyfelének. És a következő évben – 1933-ban – a *Menni vagy meghalni* már több kiadásban kelt el. A kiadó belement abba a howardi ötletbe, hogy ne csak egész kézíratra fizessen, hanem ha csak egy részletet – akár egyetlen megírt oldalt – hoz, kifizesse az erre a részletre járó honoráriumot. Rejtő ennek a lehetőségnek alapján rendezkedett be péhovárdi életformájára. Megtalálta munkahelyét a kiadóval szemközti Japán kávéházban. Reggeltől délig írt, közben szakadatlanul itta a feketekávét, hozzá időről időre egy stamperli alkoholt, leginkább rumot. Csavargásai óta ezt tartotta a legkalandosabb innivalónak. Kiszámította, hány pengő vagy csak fillér, amit az utóbbi órában fogyasztott, és hány sor kézirat ér Müller úrnál annyi pénzt. Ezt a NOVA pénztára is tudomásul vette. Tehát, ha az író fizetni kívánt, átértékelte kézíratsorra az adósságot, hívta a főpincért, és annyi sort tépett le a megírt szövegből, amennyit a kiadó bemutatóra kifizetett. A főpincér pedig átküldte a letépett sorokkal az egyik pikolófiút, akinek odaát kifizették a különös értékű papír pénzértékét. De ettől kezdve Rejtő, ha ruhát csináltatott, a szabónak annyi oldal kéziratot adott, amennyiért a kiadó kifizette a mesternek a munkabért. Az egész környék iparosai, kereskedői, még újságárusai is hamar megszokták ezt a fura pénzügyi játékot. A kiadó alkalmazottai pedig a papírdarabokon érkező és szaporodó kéziratot összerakták, és amikor összegyűlt egy egész regényre való, a nyomda kinyomtatta, a könyvesbolt eladta, Müller úr gazdagodott. Ennek az élet- és munkaformának az volt a következménye, hogy az írónak ideje se, módja se volt átnézni a megírt szöveget. Rejtő igen hanyag stilizáló volt és maradt. Néha meglepően gondosak, olykor még szépek is a mondatok. Kivételes óráiban költőinek is mondható egy-egy részlet. De esetleg már a következő bekezdésnek a mondatai is összecsapottak. Rejtőben egy nagy író lehetősége lappangott, de csak igen jó, nagy képzeletű, valójában magával szemben is igénytelen író lehetett. Képességei folytán jelentékeny társadalmi vagy lélektani regények alkotója válhatott volna belőle. De se Müller úr, se az olvasók egyre szaporodó tömege nem várt többet, mint amennyit adott. Legnagyobb irodalmi kitérője a *Vesztégzár a Grand Hotelben*. Ez nem légiósregény, illetve nem légiósparódia, hanem a bűnügyi regények torzképe. Nagyon mulatságos olvasmány ez is, leleplezi a bűnügyi ponyvák alságát. Értékben felér a legklasszikusabb detektívregényírók – Conan Doyle, Agatha Christie – legismertebb műveivel. De ennyi képzelőerővel és szerkesztési tudással társadalmi körképet is festhetett volna, mint ahogy kalandosságban, fordulatosságban versenyre kelhetett volna a nagy romantikusokkal,

Walter Scott-tal, Victor Hugóval, Jókai Mórral... de megelégedett, hogy Péhovárd maradjon.

A hajszolt életmód, a gyorsan írandó új regény, a szenvedélyes kártyacsaták, talán a nők és az alkohol is alaposan kikezdték idegzetét. Orvosai úgy vélték, hogy bár nem közveszélyes, nem is önvészélyes, de az elmebetegség határán áll, ezért hosszabb megfigyelésre beutalták a lipótmezei elmegyógyászatra. Nappal tehát a kávéházban írt, este hazament a Lipótmezőre, ott is aludt. Nos, közismert, igazi péhovárdi történet, hogy egy este később érkezett, az elmegyógyintézet kapuja már zárva volt. Rejtő rugdalni kezdte a kaput, mire a portás kiszólt: „Mit akar?” Ő válaszolt: „A hálósobámba menni.” „Megőrült? Ide akar jönni?”, kérdezte a kapus, mire ő: „Persze hogy megőrültem, azért alszom itt.” Hát ez az éjszakai párbeszéd is beletartozik a howardi humor krónikájába. De ha éppen nem volt sem ideg-, sem elmebeteg, sőt ha volt is, szakadatlanul írta mindig érdekes és sikeres könyveit, egészen az 1941-ben

kelt Pizskos Fred–Fülig Jimmy történetig. Jó néhány olyan figurát teremtett, amely múlhatatlanul él olvasóiban, és sok szójátéka szállóigévé vált az eltelt évek alatt. Regényei nagy sorozatát értő elemző mindmáig nem vette szemügyre, holott a humor egyik lehetőségének esztétikáját lehetne kielemezni a péhovárdi kalandokból. Lehetséges, hogy irodalmi értékben *A láthatatlan légió-t* ítélnék a legkitűnőbb, a legfegyelmézettebb légióspárodíának. Ez 1939-ban jelent meg, és kényszerű tetszhalál után tizenhét évvel később, 1956-ban ezzel indult újra Rejtő Jenő irodalmi élete, népszerűsége, műveinek sorozatos kiadása.

Rejtő Jenő, azaz P. Howard magyar író, a hazai humor sajátos hangütője volt, divatos volt, azután eltűnt, majd újra feltűnt, és végre beleépült nemzeti kultúránkba. Testileg meghalt harminchét éves korában Újév napján, 1943-ban. Fagyhalál végzett vele, az az embertelenség, amellyel életművén át szembe nevetett.

KÁNTOR ZSOLT

ÁLOM

Az alvás puha, meleg tollazat
kis szívdobogás élteti a párnát.
nem szájjal beszélt *évszakok* váltakoznak
itt az egyetlen *nyelvi tér* maga a test,
simogatás tolmácsol gondolatokat.
Diópácillat lengi be a kamrát,
botorkálsz, tébláboldsz, villanykapcsoló után kutatsz.
Csak ne lenne ennyi váltó a vágányokon,
összerázza az embert.
Kihasad az ég, kéz nyúl az agy után.
Lehajol érted egy tonnányi árny
és ő beszél: „Minél kevesebb mozdulattal (energiával)
kell (a legegyszerűbben és leggyorsabban) megoldani
mindazt, ami nem művészet, azután a mögöttesbe tenni,
nem-elfelejtve túl-lenni (rajta), azaz túltenni magunkat,
magunkon, vele (a dologgal) együtt. Azután minden lehet.”